

Posztmodern stratégiák

Az elmúlt időszak magyar irodalmáról

NÉMETH Zoltán
A posztmodern
magyar irodalom
három stratégiája
Kalligram, 2012

„Szakítás”
Magyar Lettre
Internationale, 83

„Mágikus realizmus
a magyar
irodalomban”
Magyar Lettre
Internationale, 94

RAABE, Katharina
„1989 és a kelet-
közép-európai
irodalom – Olvasott
társág”
Magyar Lettre
Internationale, 74

A kortárs magyar irodalom ebben a pillanatban is a Raymond Koselleck-féle „egyidejű egyidejűtlenségek” állapotában létezik, hiszen az utóbbi évek, évtizedek magyar irodalmában egyaránt jelen van a klasszikus modernség, a népies, nemzeti irányultságú realizmus, az avantgárd és a neoavantgárd, a kései modernség, a minimalizmus, illetve a posztmodern nyelvhasználat. A kortárs irodalom fogalmának meghatározásakor azonban a legtöbb magyarországi irodalomtörténet a posztmodern korszakhatár fogalmát emlegeti, vagyis a kortársiságot a posztmodern paradigmaváltás eseményéhez köti. Ezt egyesek Ottlik Géza *Iskola a batáron* (1959) című regényével hozzák kapcsolatba, amely az „elbeszélés nehézségei”-nek felelgetésével, a posztmodernre jellemző szerzői önreflexiókkal, valamint bonyolult narrációs helyzet megjelenítésével bizonytalanítja el olvasóját, hiszen a szövegben két, egymásnak ellentmondó kézirat állításai és kommentárjai keverednek egymással. A regény kultikus helyét az a szakrális aktus is nyomatékossította, hogy Esterházy Péter 1982-ben Ottlik születésnapjára egyetlen fehér papírlapra másolta le a regényt. Mások az 1970-es évekhez kötik a posztmodern fordulatot, Weöres Sándor *Psyché* (1972), illetve Tandori Dezső *Egy talált tárgy megtisztítása* (1973) című verseskötetéhez kapcsolják. Talán legerőteljesebb az a vélekedés, amely az ún. posztmodern próza fordulat felől érzékeli a magyar irodalom megújulását, s ennek kapcsán Mészöly Miklós *Alakulások* (1973) című szövegét, még inkább Esterházy Péter *Termelési-regényét* (1979) emelik ki. Végezetül megint mások az 1986-as évre helyezik a váltást, amikor a posztmodern magyar irodalom két „Bibliája” jelent meg – Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* és Nádas Péter *Emlékiratok könyve* című monumentális regényei.

A 1960-as évektől kezdődően egészen napjainkig a posztmodern szövegformálás uralja a magyar irodalmat, s a magyar irodalomtörténet-írásban az utóbbi két évtizedben az a megközelítés vált uralkodóvá, amely a 19. század második felétől a kortárs irodalmi folyamatokig a modernség szerepére hívja fel a figyelmet, pontosabban a modernizmust négy nagy paradigma mentén tárgyalja: a klasszikus vagy esztéta modernség, az avantgárd, a későmodernség, illetve a posztmodern mentén.

Vagyis a következő séma alapján:

(klasszikus modernség – avantgárd – későmodernség – posztmodern)
modernség

A posztmodern magyar irodalom fejleményei azonban véleményem szerint differenciáltabb

megközelítésmódot igényelnek. Az angolszász irodalomelméleti szövegek általában szembeállítják a modern és a posztmodern nyelvhasználatot, s emellett többféle – neokonzervatív és posztstrukturalista posztmodern, referenciális és nem-referenciális posztmodernről különítenek el. Ennek nyomán a következő séma mellett érvelhetünk:

(klasszikus modernség – avantgárd és neoavantgárd – kései modernség)
modernizmus
↕
posztmodernizmus
(korai posztmodern – areferenciális posztmodern – antropológiai posztmodern)

A korai posztmodern szövegek kapcsán olyan értelmezési kiszögelléspontok jelölhetők ki, mint az írás folyamataira tett önreflexió, a metafikció, az ironia többértelműsítő használata, az egzisztenciális kérdések felvetése, a szerzőség elrejtése, a maszkokkal és az identitással folytatott játék/küzdelem, a „nagy elbeszélések vége”-konceptió, valamint az ún. valóságnak, a realista írásmódnak és a szubjektivitásnak a krízise, illetve újrairása egy megváltozott feltételrendszer keretei között. A korai posztmodern olyan beszédmódot működtet, amelyben azonban bizonyos mértékig megőrződtek a kései modern megszólalásmódok is. Egyik oldalon a szépirodalmi diskurzus emelkedett hangvétele, dignitása, a metafizikai problémák iránti érzékenység, a műalkotás klasszikus szépségének és megformáltságának az igénye, a másik oldalon az ironikus, esetleg parodisztikus hang, az intertextuális utalásokkal, stílusimitációkkal és szerzői hangokkal folytatott játék és maszkyszerűség jelenik meg. A korai posztmodernbe tartozó alkotások számára éppen ezért rendkívül fontos a múlt, illetve a történelem tapasztalata, amellyel tudatosan lépnek párbeszédbe, akár úgy is, hogy a múltra jellemző megszólalásformákat beépítik saját szövegeikbe.

Két kultikus kötetet érdemes kiemelni: Ottlik Géza *Iskola a batáron* (1959) című regényét és Weöres Sándor *Psyché* (1972) című verseskötetét. A *Psyché* versei egy fiktív, 19. század eleji költőnő, Lónyai Erzsébet alias Psyché maszkjában íródtak a 19. századi archaikus magyar nyelvet, illetve a klasszicista-korai romantikus stíluseszmenyt imitálva. Mondhatjuk, hogy Weöres Sándor „köpönyegéből” bújti ki az álneves-maszkos irodalomeszmény, amely a mai napig egyfajta

regényt (*Tizenhét battyúk*, 1984), a szlovákiai magyar Hizsnyai Zoltán kollektív álnevet hozott létre, Tsúszó Sándort (1988), amelyen a mai napig több tucat szerző szólalt meg.

Kertész Imre *Sorstalanság* (1975) című Nobel-díjas regénye a főszereplő fiú, Köves Gyuri szövegeiben megjelenő álnaiv ironia által tulaj-

donképpen kettéhasítja a holokausztról való beszéd nyelvét, ezért a regény nyelvi problémaként is reprezentálódik. A holocaust kapcsán létrejött két nyelv – egy hagyományos és egy álnaiv ironikus – hasonlóképpen olvassa, egészíti ki és bizonytalanítja el egymást, mint Ottlik regényének két kézírata. Krasznahorkai László *Sátántangója* (1985) az apokaliptikus hangnem és a metafikció narrációs technikája által kapcsolódik a posztmodern közlésformákhoz. Nádas Péter *Emlékiratok könyve* (1986) című regényében három történetmondó elbeszélései váltják egymást, miközben a töredékességnek, eldönthetetlenségnek és bizonytalanságnak a jellegzetesen posztmodern tapasztalata a felidézett múlt és a szöveg státuszát is döntő módon befolyásolja. Lengyel Péter *Macskakő* (1988) című regényében is jellegzetesen posztmodern technikákkal szembesülhet az olvasó: az író (ön)kommentárjaival, az írás jelen idejének szövegbe írásával, a krimi és a „ponyva” kódjainak felidézésével, a populáris regiszter megjelenítésével.

A korai posztmodern legjelentősebb irányzataként a mágikus realizmus fogható fel, amely a reális és az irracionális szétválaszthatatlan ötvözésével, a mesék, mítoszok és a folklór felhasználásával mutat be egy közösséget. A magyar irodalomban többek között Mészöly Miklós *Volt egyszer egy Közép-Európa* (1989) című kötetének elbeszélései, Bodor Ádám *Sinistra körzet* (1992) című regénye, Szilágyi István *Hollóidő* (2001), Grecsó Krisztián *Isten hozott* (2005), Darvasi László *Virágzabálók* (2009) című regényei sorolhatók ide. A mágikus realizmus kontextusában helyezhető el a magyar irodalomban a kilencvenes évek végén nagy sikert aratott „áltörténelmi” regények műfaja is, Háy János *Dzsigerdilen* (1996), Márton László *Jacob Wunschwitz igaz története* (1997), Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai* (1997) és Darvasi László *A könnyűmutatványosok legendája* (1999) című kotelei.

A lírában a metafizikai kérdésfelvetések mellé a tudatos intertextualitás, az irónia és önirónia, a szimuláció és stílusimitáció, az önreflexió és metafikció alakzatai kerülnek. Mint például Tőzsér Árpád *Leviticus* (1997) című verseskötetében, Takács Zsuzsa *A test imádása / India* (2010) című kötetében vagy Tóth Krisztina verseiben.

Az areferenciális posztmodernben válik hangsúlyossá, sőt gyakran radikálissá az önmagát író, öntüköröző szöveg poétikája, amely kizárja a valóság és a realizmus kategóriáit érdeklődési köréből. A költészetre a deretorizálás, depoetizálás, töredékesség, versszerűtlenség, az antimimetizmus és a rontott nyelv poétikája jellemző. Mind a lírában, mind a prózában rendkívül fontos jelentőségre tesz szert a tudatos intertextualitás, a palimpszesztszerűség, az önreflexivitás és a metafikció, illetve az újírás mint szimuláció. A második posztmodern érdeklődésének középpontjában a nyelv és a szöveg áll, jellegzetes vonása a pastiche, a parodisztikus szövegformálás, a nyelvi poénok és a legtágabb értelemben vett, radikális stíluseklektika.

A magyar irodalomban a jugoszláviai Domonkos István *Kormányeltörésben* (1971) című versében, Tandori Dezső *Egy talált tárgy megtisztítása* (1973) című verseskötetének egyes darabjaiban, Mészöly Miklós *Alakulások* (1973) című elbeszélésében-szövegében és Esterházy Péter *Termelési regényében* (1979) jelentek meg elsőként a második posztmodernre jellemző szövegalkító eljárások. Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* (1986) című kötete olyan válogatás, összegyűjtött kötet, főmű, amely a szerző addig írt alkotásait tartalmazza. Az itt helyet kapó *Függő* című szöveg szinte a végsőkig játszik el a posztmodern intertextualitással: jelöletlen idézetek, vendégszövegek, ironikus célzások, allúziók százai uralkodnak. *A mily dicső a hazáért bálni* című novella provokáció és gesztus egyszerre. A szöveg – Bojtár B. Endre fordításában – a világhírű szerb író, Danilo Kiš novellájának Esterházy Péter neve alatti, szó szerinti közlése. Ez az eljárás fölveti az eltulajdonítás, lopás, illetve a posztmodern eredetiségprobléma kérdését is, miközben Esterházy mintegy „visszalopja” saját családi történetét, amennyiben *A mily dicső a hazáért megbálni* című Danilo Kiš-novella az Esterházy család tragikus történetéből meríti témáját.

Parti Nagy Lajos *Szóadalovaglás* (1990) című verseskötete azért vált a második posztmodern fontos alkotásává, mert a lírának ez a felfogása – a nyelvi játékok, a parodisztikus szövegalkotás és a nyelvi humor felhasználása – a következő másfél évtizedben szinte a magyar líra köznyelvévé vált Varró Dániel, Orbán János Dénes, Csehy Zoltán és mások kezén. A Parti Nagy Lajos-féle szövegalkotás jellegzetessége a nyelv végsőkig vitt átalakítása, a rontott nyelvi elemek felhasználása, az öntüköröző effektusok sokasága, a populáris és elitkultúrából vett idézetek kicsavarása, illetve a humor, az irónia és a paródia elemeinek felhasználása. Ezeknek a jellegzetességeknek a kiterjesztése figyelhető meg az *Esti kréta* (1995) és a *Grafitesz* (2003) verseiben, az *Ibusár* és a *Mauzózeum* című darabokban, illetve *A bullámzó Balaton* (1994) és *A fagyott kutya lába* (2006) elbeszéléseiben.

Kukorelly Endre költészetében a versbéli szubjektum megrendülése és a hagyományos megszólalásformák kimerülése utáni állapottal szembeesünk. A hétköznapi szöveg vázaltszerű, banális, töredékes nyelve váltja fel a kiüresedett szépségesszéményt, a metafizikai jelentés hiányát, a részlegesség tapasztalatát. Költészete kapcsán a recepció többek között a rontott, roncsolt nyelv felhasználását, a populáris és a banális felé való nyitást, a hagyományos irodalmi megszólalásformákat provokáló beszédet emeli ki. Szövegeinek fontos elemei közé tartozik az irodalmon belüli, illetve dilettáns szövegekre való rájátszás, a lestilizáltság, a korlátozott kóddal rendelkező, korlátolt alakok megjelenése, a különféle vendégszövegek, esetleges, pongyola, hibás, zavaros, profán kifejezések és a szleng felhasználása, az antiretorikus attitűd, az artikulációs problémák versszövegbe építése és az agrammatikus megoldások. Vagyis a nyelv roncsolása olyan „barbár” versépítési szándékról tanúskodik, amelynek céljai között egy egész lírai hagyomány átírása szerepel.

A magyar irodalomban talán az erdélyi Kovács András Ferenc költészete áll legközelebb a posztmodern építészeti elképzeléséhez, amely a különböző történelmi stílusok keveredéséből hoz létre autentikus architektúrát. Az intertextualitás és a stíluseklektika mellett a KAF-szövegek további jellemzője az ún. bricolage technika, amely a legkülönbözőbb nyelvi elemek, nyelvi „kacatok” felhasználását, szövegbe építését jelenti. Ennek a technikának, a különféle korok, eszmények, nyelvhasználati módok és (akár dilettáns) esztétikai elvek egymásra kopírozásának az eredményeként olyan érzékeny szövegek jönnek létre, amelyek a távoli kultúrákkal és irodalmakkal polivalens dialógusban állnak.

Garaczi László korai alkotásai a neoavantgárd és az underground felől is értelmezhető posztmodern technikákkal élnek. Olyan viszonylagosító technikákról van szó, amelyek az elit és populáris megszólalásformák keveredéséből, a felidézett szövegdarabok hierarchia mentes felhasználásából, massmediális utalásokból, a szavak többértelműségéből és a decentrált jelentésadásból teremtenek műfaj nélküli szövegeket. A szerző *Nincs alvás!* (1992) című rövidpróza-kötete a kilencvenes évek legjelentősebb magyar irodalomelméleti vitáját, az ún. kritikavitát generálta.

Bán Zsófia *Esti iskola* (2007) című kötetének parodisztikus-töredékes vonulata éppúgy az areferenciális posztmodern kontextusában értelmezhető, mint Németh Gábor *A semmi könyvéből* (1992) című regénye, amely a hagyományos narráció elemeit, a történetmondást, a kalandot és a jellemeket problematizálja, s az egyetemessé tett töredékesség, fragmentálás állapotában mutatja be működésüket. Az areferenciális posztmodern kapcsán gyakori a szövegirodalom terminusának használata, amely a posztmodern művekben a hagyományos történetmondás kétségbe vonására, az intertextualitásra, az öntükörözésre, labirintusszerűségre, mise-en-abyme technikára, metafikcióra és önreflexióra utal.

Az antropológiai posztmodern az irodalomelmélet „kulturális fordulatához” köthető egyrészt,

másrészt a hatalom kérdésköre izgatja, a „másik”, illetve a másság természete, a marginális nézőpontok megjelenítése, felszínre hozása, a politikai természetű kérdésfelvetések, a mainstream-ellenes attitűd. A harmadik posztmodern élesen hatalomellenes, gyakran nyíltan politikaiként viselkedik, a patriarchális, totalizáló, asszimilációs, homogenizáló és globalizáló tendenciák ellen emel szót a sokszínűség és az eltérő tradíciók megőrzése céljából. Az alárendeltnek adott hang leginkább a traumatikus élmények megjelenítésében válik fontossá.

További jellegzetessége az autobiográfiai műfajok felértékelődése (napló, emlékirat, lírai és prózai önéletrajz), vagyis egy konkrét identitás szövegbe írása (például az ún. aparegények műfaja vagy a traumaszövegek az ezredforduló utáni magyar irodalomban), illetve az identitásköltészet, amely szintén az önéletrajz és a kulturális identitás kérdéseivel szembesíti olvasóját. Oravecz Imre megdöbbentő, nyers erejű prózaverskötete, az *1972. szeptember* (1988) a szerelmi költészet kódjait forgatja fel az alárendelt férfi nézőpontjának érvényesítésével. *Halászóember* (1998) című verseskötete a szerző szülőfaluját helyezi középpontba: monumentális vállalkozás a mátraalji Szajla kollektív emlékezetének, a múltnak a visszavételére a jelen töredékes perspektívájából.

Borbély Szilárd *Halotti Pompa* (2004, 2006) című verseskötete a brutális halálélmény nyomán az alárendelt megszólíthatóságának és megszólaltathatóságának kérdéseit járja körül, a középkori vallásos himnuszok archaizáló, archaikus helyesírású szövegeitől a szabadversekig, a 21. század elejének digitalizált mediális kultúrájának terminológiájáig, a szenttelen halálosemény megjelenítésétől a szenvedés naiv bölcselétig. *A Testhez* (2010) című verseskötetének darabjai két párhuzamos síkon futnak: női monológok nyelvi terébe helyezett traumatikus emlékezőszövegek váltakoznak allegorikus-filozofikus ódákkal. Különösen az alárendelt helyzetnek hangot és nyelvet adó női monológok, amelyek a testi és lelki megaláztatottság, szenvedés, sőt megsemmisítés stációit írják szövegbe, értelmezhetők az antropológiai posztmodern kontextusában. Az elhagyatottság, a magány, az abortusz, a vetelés, a holocaust tapasztalata olyan traumaszövegeket eredményeznek, amelyek a női identitás elhallgattatott tapasztalataira irányítják a figyelmet, és ezáltal a hatalomnak kiszolgáltatott, marginalizált szubjektum jogaira is figyelmeztetnek.

Németh Gábor *Zsidó vagy?* (2004) című, önéletrajzi ihletésű regényét az antiszemitizmus és az idegengyűlölet feldolgozásának igénye hozta létre. Tóth Krisztina *Hazaviszlek, jó?* (2009) című kötetének elbeszéléseiben, illetve Erdős Virág *A Trabantfejű Nő* (2011) verseiben a női alávetettség megjelenésének a posztmodern feminizmus kontextusában értelmezhető tapasztalatával szembeesünk. A patriarchális társadalom brutális hatalmi pozícióinak megjelenítése a nemi kiszolgáltatottság felől függeszti fel annak az irodalomnak a lehetőségét, amely kizárólag parodisztikus szövegiatéként prezentálódik. A műalkotás politikája a szövegek világba nyúló terében mutat rá a kiszolgáltatottság traumatizáló hatásaira.

Kukorelly Endre

Élet és nem ezeket ismételtetik
00/04/02

Igyekszik bazafelé, már nem
emlékszem
pontosan
bonnan, edzésről talán, és arra
sem, hogy
hogyan,

nyilván a 75-ös trolival,
a jégpályánál
leszáll,
ne félj, ne remélj, vissza-
hozva
leszel,

én ezzel hozom vissza őt,
ez szépen
visszaboz,
átvág keresztben a Hősök terén
a kísérő-
alattiboz,

szalad az autók között, ezt
megengedem neki,
azt hiszem
simán át is jut, átugrik a járdaszegély
mellett
fölgyült vizen,

és olyan, tényleg, mint aki:
mintba senkitől
se félne,
úgy jön, lelép a járdáról,
áll másnak
a helyébe,

tízgyebány éves gyerek, nem tudom
vagy inkább
nem ismerem,
már nem emlékszem vissza rá,
valahogy egy
csapásra nem,

alig ábrándozik, akkor még
nem épp ez
van soron,
és nem is bizonytalanodik el
a másik
oldalán,

megáll egy kapunál, meg-
keresi a
csengőt,
áll a házunk előtt, egy ablakra
néz, föl bámul az
égre,

nézi egy
kicsit
a felbőt,
aztán belép. Mi
végett. Mi-
végre.

(55) Élet és nem ezeket ismételtetik
99/02/14

Ha kimegyek a ház elé, ropog a
februári hó
alatt a jég,
most ez van, pont ez a kevés lesz kicsit
nekem épp
mindenből elég,

kimegyek, aztán meg vissza, vagyis hát
inkább nem
megyek ki,
nincs nagy jövő-menés, a jövővel is úgy van,
bogy ide se
nagyon jön senki,

a domb alatt nem is jártam még,
nem tudom,
bogy pontosan mi
van ott, biztos erdő, meg egy
kanyargós autó-
út, itt maradni,

itt maradok, ez jó lesz, úgy is kell, úgy illik,
bogy legalább
nekem tessék,
nem fogom számolgatni ami nincs, bogy mennyi
van hátra, hány
milliárd egység,

maradok, nem véletlenül, de nem is
valami szelíd-
vad elhatározásból,
nem szórakoztatom magam azzal, bogy hol
lennék

még ennél is inkább
valából másból,

majd nyilván olvad, kisüt, fölszárad,
aztán megint
elázik szépen
az egész, itt ücsörgök a napon egy nem túl
kényelmetlen, de nem is
kényelmes széken

egészen nyár közepéig, ha van egyáltalában
középe,

és nem csak
vége a nyárnak,
és ha tényleg akad olyan még, akire
igazából ennyire
sehol se várnak.

Kemény István *Élőbeszéd* (2006) című verseskötete szintén tudatos szembenállásként értelmezhető az ironikus-parodisztikus lírai magatartással és szövegalkatással szemben. Humor, ironia és paródia helyett lételméleti és erkölcsi kérdésekkel szembenező költészet jelenik meg kötetében, s ezáltal szembeszegül az a referenciális posztmodern uralkodó lírai köznyelvével. Az *Élőbeszéd*ben egy másféle posztmodern jelenik meg, amely nem a nyelvre, a nyelv működésére helyezi a hangsúlyt, hanem a szolidaritásra, a Másiknak adott hangra, a marginális, az elnyomott nézőpontjának megjelenítésére. Szijj Ferenc *Kéregtorony* (1999) és *Ke-nyércédulák* (2007) című versesköteteinek intonációja is radikálisan szegül szembe a 90-es évek uralkodó lírai hangnemével, a parodisztikus-inter-aktuális, nyelvjátékra építő referenciális megszólalásmódokkal. A versben megszólaló hang az alávetett kreatúra hangját és tapasztalatát közvetíti az (ön)életrajzi fikció terében.

Valószínűleg a posztmodern irodalmon belül megfigyelhető stratégiaváltásnak is köszönhetőek azok a jelenségek, amelyek az utóbbi évtized magyar irodalmában figyelhetőek meg. Ilyen például a női irodalom kánonjának fokozatos előtérbe kerülése, ilyen az ún. politikai költészet és a slam poetry megjelenése is, amelyek mind viták keresztjében formálódtak ki.

A „kortárs” magyar irodalom másik jelentős évszáma 1989, vagyis a rendszerváltozás éve. A pártállami ellenőrzés alól felszabadult könyvkiadás, az irodalmi élet demokratizálódása egyedülálló módon biztosította egymástól eltérő kanonizációs lehetőségek megvalósítását. Ezzel összefüggésben lehet felhívni a figyelmet az ún. irodalomelméleti boomnak is nevezhető folyamatra, amelynek nyomán az 1990-es években szinte egymásra torlódva, de a teoretikus lemaradást némiképp behozva, pótolva, többféle, egymástól eltérő irodalomelméleti nyelv és nézőpont jelent meg a magyar irodalomban, mint például a recepcióesztétika, a dekonstrukció, a kulturális antropológia, a posztkolonializmus – vagy éppen az irodalomelméleti szempontból is hasznosítható feminizmus.

Az irodalmi folyóiratok a kortárs magyar irodalom jelentős értékei. A már 1989 előtt is létező irodalmi lapok – mint a debreceni *Alföld*, a szegedi *Tiszatáj* vagy a pécsi *Jelenkor* – mellé olyan generációs folyóiratok sorakoztak, mint a budapesti *Nappali Ház*, a *Sárkányfű* vagy a miskolci *Műút*. A közép-európai szellemiség a budapesti *Lettre*-ben, illetve a szlovákiai, pozsonyi *Kalligram*-ban a legkézzelfoghatóbb. A magyar irodalom ugyanis nemcsak Magyarországon íródik, hanem Magyarország határain túl is – Romániában, Szlovákiában, Szerbiában, Ukrajnában.

A kortárs magyar irodalom az eltérő poétikák, a földrajzi határvonalak, a generációs csoportosulások, a politikai alapállások, a gender és a kisebbségi tudatok mentén, eltérő szociokulturális tényezők között, a különféle folyóiratok és könyvkiadók, illetve médiák hálózatában válik sokszínűvé, izgalmas és beláthatatlan tartománnyá.

(A szlovén Sodobnost c. folyóirat magyar összeállításához készült bevezető tanulmány)